

KRIZOVÁ INTERVENCE

**Je docela možné, že v rámci vaší aktivity či pobytu se stane nějaká neočekávaná událost, která způsobí krizi. V krizi se může ocitnout jakékoliv dítě, ale i vy samotní. Jedná se o takové události, které jsou neočekávané, nešťastné, dítě je zmatené... A proto je dobré vědět co je to krize, krizová intervence a jak ji lze poskytnou. Díky tomu můžete zabránit traumatizaci dítěte či poškození vzájemných vztahů atp... **

Krizové situace u dětí:

Krizové situace u dětí mohou být různé. Od špatného prospěchu ve škole, útky z domova, šikany ve škole, až po ty nejhorší situace, jako např. týrání a sexuální zneužívání. V literatuře jsou jako krizové situace nejčastěji uváděny:

- ▼ dětská závist, rozvod, odchod rodiče nebo partnera rodiče,
- ▼ nový partner v rodině, nevlastní sourozenci,
- ▼ úmrtí v rodině, šikana ve škole,
- ▼ dítě jako oběť tělesného či psychického ubližování,
- ▼ dítě jako oběť sexuálního zneužívání,
- ▼ dítě a drogy atd.

** Pokud bychom se pokusili zasadit tento obecný rámeček do vaší situace na tábore, může to být jakákoliv neočekávaná situace, která způsobila dítěti šok. Zároveň dítě může být v krizi již před příjezdem na akci. Je pravděpodobné, že se vám dříve nebo později se svým problémem svěří. Je důležité vědět, co s tím.**

Před zásahem do kritické situace si prvně zodpovězte na několik uvedených otázek:

Jde o krizovou situaci?

Nakolik je určitá problematická situace dítěte vážná? Pokud nejde vysloveně o akutní krizi, ale jsou přítomny indicie, že se jedná o vážnou situaci (např. viditelné podlitiny na dítěti naznačující fyzickou šikanu, nebo domácí násilí), zda si mohou dovolit problém „neřešit“, nebo raději počkat s jeho řešením na vhodnější dobu. Jsem si vědom, co může být další nejhorší možný scénář, a jsem ochotný riskovat, že proběhne?

Jaká je má role v kritické situaci.

Jsem jako vedoucí zodpovědný (spoluzodpovědný) za vzniklou situaci? Za předpokladu, že se například odehrává v mém oddíle a v rámci našich aktivit. Prošetření a řešení takovýchto situací by mělo být mou prioritou. Pokud jsem pouze svědkem probíhajícího problému u dítěte (např. násilí v rodině), je potřeba zjistit co nejvíce přesných informací a konzultovat problém s nadřízeným, případně jiným kompetentním pracovníkem. Pokud není zrovna rodič zdrojem kritické situace dítěte, měl by být právě on na prvním místě informován o možných problémech a dalším postupu ze strany vedoucího.

Mohu svým řešením přispět k bezprostřednímu zamezení kritické situace?

Povedou další kroky k zabezpečení dítěte? Neexistuje pro dítě v mém plánu řešení nějaké další ohrožení (primární či sekundární)? Potřebuji nejdříve konzultaci s kolegou, nadřízeným, nebo specializovanou službou (tísňové linky či poradny jako www.spondea.cz umožňují non-stop telefonické spojení a servis)?

Pokud si myslím, že by daný problém měl řešit někdo jiný, než já - kdo by to měl být? Víím, na koho se obrátit?

Postupně se dostaneme k jednotlivým modelovým případům. Zkuste už o nich přemýšlet sami, zda jste se s nimi setkali ve vaší praxi vedoucího, nebo jste je třeba sami zažili v jiném kontextu.

Vymezení krizové intervence

Krizová intervence je specializovaná pomoc lidem, kteří se ocitli v krizi. Zahrnuje různé formy pomoci (např. psychologickou, lékařskou, sociální a právní), tyto formy mají za úkol navrátit lidem jejich psychickou rovnováhu, která byla narušena krizovou událostí v životě.

*„Krizová intervence je odborná metoda práce s klientem v situaci, kterou osobně prožívá jako zátěžovou, nepříznivou, ohrožující. **Krizová intervence pomáhá zřehlednit a strukturovat klientovo prožívání a zastavit ohrožující či jiné kontraproduktivní tendence v jeho chování.** Krizová intervence se zaměřuje jen na ty prvky klientovy minulosti či budoucnosti, které bezprostředně souvisejí s jeho krizovou situací. Krizový pracovník klienta podporuje v jeho kompetenci řešit problém tak, aby dokázal aktivně a konstruktivně zapojit své vlastní síly a schopnosti a využít potenciálu přirozených vztahů.*

Krizová intervence se odehrává v rovině řešení klientova problému a překonávání konkrétních překážek“.

Tato definice velmi dobře vyjadřuje podstatu krizové intervence a způsob, jak ke krizové situaci přistupovat. Všimněte si zvláště části:

**Krizová intervence je zaměřená na situaci probíhající „tady a teď“
a na podporu praktického řešení za spoluúčasti klienta.**

Zvláště u dětí je potřeba zvážit možnosti samostatného řešení a orientaci ve vzniklé situaci podle věku, zralosti a povahy řešených potíží. Děti většinu potíží samy efektivně řešit nedokážou, ale vedoucí je může podpořit v tom, aby měly na řešení krizové situace i svůj podíl.

Účelem krizové intervence je řešit problém a povzbuzovat lidské síly, zdroje a schopnost ovládat situaci. Předpokládáme jeho pokrizový růst. Známý je sedmistupňový model krizové intervence, který vztahovými a komunikačními prvky doplňuje běžný čtyřfázový obecný intervenční model:

Posouzení → Plánování → Provedení → Vyhodnocení

1. **Posud' stav** člověka a **riziko** sebevraždy nebo jiné nejhorší možné varianty (např. útěku z tábora, fyzické napadení druhého, hrůzné vzpomínky na tábor a vedoucího, ztráta důvěry ve spravedlnost).
2. **Vytvoř dobrý vztah** s klientem a zaangažuj ho.
3. Urči **hlavní problémy** a spouštěč.
4. Zacházej s emocemi a aktivně **naslouchej**.
5. **Prozkoumej** alternativní vyrovnávací strategie a částečná **řešení**.
6. **Vytvoř akční plán**.
7. Vytvoř plán pro ukončení a následnou kontrolu.

Krizová intervence bývá v důsledku svých psychiatrických kořenů pokládána i za krátkodobou stabilizující terapii, která pomáhá řešit problém.

* Neděste se těchto literárních definic! Pokuste se vymyslet vlastní situaci, při které byste alespoň pár těchto kroků mohli aplikovat. Jak by to vypadalo? *

Cíle profesionální krizové intervence:

- ▼ okamžitá podpora a zklidnění klienta v dané situaci
- ▼ orientace na klienta v pro něj naléhavé situaci
- ▼ překonání krizového stavu klientem
- ▼ zaktivizování schopností klienta řešit situaci vlastními silami
- ▼ zaktivizování schopnosti klienta zahájit následný terapeutický proces (je-li to nezbytné)

Od vedoucího dětského kroužku, či tábora, se samozřejmě očekává jiná míra přímé pomoci, než od psychoterapeuta denně řešícího krizové situace. Je však důležité abyste jako vedoucí byli schopni zachytit i náznaky vznikající krizové situace u dítěte, získat o jeho situaci co nejvíce přesných informací a v případě potřeby efektivně zasáhnout. V krajních případech je nutné spolupracovat i s příslušnými specializovanými institucemi.

CO SE MŮŽE STÁT?

1. ŠIKANA:

Dětem se doporučuje nezůstávat s problémem sám. Proto je potřeba mít s dětmi dobrý, důvěrný a osobní vztah, který sdílení takovýchto problémů umožňuje. Je důležité dítě ujistit, že nebude nijak penalizováno, zesměšněno nebo jinak ohroženo, pokud se rozhodne prozradit aktéry šikany. A že budou podniknuty praktické kroky k jeho ochraně před možnou odvetou agresorů či agresora. V tomto bodě rozkrývání šikany je velmi důležité chránit oběť šikany. Jak před reakcemi agresorů, tak i jeho kolegů. Mohou se najednou vynořit pocity či obvinění, že je oběť zbabělá, když si stěžuje u vedoucího a neumí situaci řešit sám. Z pozice vedoucího je dobré umožnit i oběti šikanování aktivně participovat na zamezení šikany, případně dalších nápravných krocích, tak jak je pro ni možné (důraz na posilování osobních kompetencí, viz úvod).

** Pozor, šikanovat může i vedoucí, či učitel! Nejen ostatní děti z kolektivu, ale i v rámci kolektivu vedoucích. Někdy je nezbytné i konfrontovat s podezřením na šikanu či jiného nevhodného chování svého kolegu či nadřízeného. **

2. TĚLESNÉ TÝRÁNÍ

Dítě se obětí tělesného týrání může stát v situaci, kdy tělesné napadení slouží jako ventil psychického napětí rodiče. Stává se to především u psychicky nevyrovnaných, neurotických jedinců, zejména trpících nějakou formou úzkostné či depresivní poruchy. Když se takový rizikový rodič ocitne v zátěžové situaci, kterou nedokáže zvládnout, dítě se lehce stane předmětem jeho agrese. Dítě se tak ocitne v pozici obětního beránka a slouží k vybití negativních emocí dospělého.

Dítě se však nemůže bránit. Peter Pöthe (1999) uvádí, že z výpovědí dětí, které se jim s tělesným týráním denně svěrují, mohou vyvodit, že mezi nejrozšířenější způsoby tělesného ubližování dítěti patří:

- bití rukou, gumovou hadicí, elektrickou šňůrou či klasickou vařečkou;
- kopání;
- pálení cigaretou či zápalkou;
- opaření vařící vodou;
- kousání;
- řezání;
- kroucení a svazování končetin;
- trhání vlasů.

Převážná část z těchto jednání zanechává viditelné známky na těle dítěte, které jsou důležité pro odhalení týraní. Bez patrných tělesných stop nicméně zůstává dušení či trávení dítěte.

** Pokud se vám jakožto vedoucímu podaří odhalit takovéto zacházení s dítětem v domácím prostředí, nejdříve důkladně prověřte věrohodnost a následně zvažte kontaktování příslušných orgánů.**

3. PSYCHICKÉ TÝRÁNÍ

Mezi psychické násilí můžeme zahrnout ignorování dětí, jejich izolování, terorizování, neustálé kárání, devalvování (často i druhého rodiče), přinucení k určitému výkonu, který přesahuje možnosti dítěte (např. ve škole) apod. Důsledkem takového jednání může být:

- zadržování řeči, koktání, tiky;
- psychosomatické reakce (bolest hlavy, břicha, mdloby, respirační psychosomatické poruchy);
- pomočování, ustrašenost, nervozita, nesoustředěnost;
- pocity viny, uzavřenost, stažení sociálních kontaktů, depresivita, malá sebedůvěra;
- netypická (nápadně přehnaná) obava před důsledky různého chování, lhaní (Špatenková 2004).

Problém prokazování psychického týraní je často problémem nedostatečné důvěry k dětem. Dítě se chápe jako bytost neschopná, a tedy nevěrohodná. Při nedostatku materiálních důkazů je důležitost výpovědi dítěte mizivá. Pokud nastane situace „tvrzení proti tvrzení“ má dospělý téměř vždy jistotu, že mu budou věřit více než jeho dítěti. Tento negativní jev se však netýká jenom psychického týraní. Stanovisko „presumpce viny“ dítěte se bohužel prosazuje i v případech sexuálního zneužívání. Situace, kdy musí zneužívané dítě svoje prohlášení podložit „věrohodným hmatatelným důkazem“, je natolik traumatizující, že svou výpověď odvolá (Pöthe, 1999).

4. SEXUÁLNÍ ZNEUŽÍVÁNÍ

Podle Vodáčkové (2007) se jedná o situaci, kdy jakákoliv osoba, dospělý či dítě násilím, podvodem, hrozbou či sváděním nutí dítě, aby s ním mělo jakýkoliv druh sexuálního styku. Může jít o osahávání, masturbaci před dítětem, orální nebo anální styk, soulož. Rovněž vyprávění sexuálních obsahů, ukazování pornografických obrázků či filmů může znamenat sexuální zneužití.

V kolektivu dospívajících v pubertě může být mnohdy obtížnější rozlišit, kdy jde o přirozené projevy sexuálního dospívání a objevování vlastní sexuality, nebo už se jedná o patologické chování ohrožující druhé. Zvláštní případy dnes představují např. kyberšikana – která by si zasloužila samostatnou kapitolu - spojená se sexuální tematikou (rozšiřování nahých fotografií

„oběti“ v kruhu známých „šikanujících“), volný přístup k pornografii skrze internet (i přes mobily s internetem).

** Následující příznaky se týkají přímého fyzického sexuálního násilí na dětech. Předpokládáme, že tyto případy jsou na táborech, či v oddílech pouze ojedinělé. Vzhledem k závažnosti tohoto jednání je třeba být schopný ho identifikovat. **

Blumenthal (in: Vaníčková 1999) uvádí specifické příznaky sexuálního násilí na dětech:

- oděry, trhliny, modřiny a otoky pohlavních orgánů a řitního otvoru;
- traumatické změny panenské blány;
- roztažení řitního otvoru;
- zánět poševního vchodu a pochvy;
- nestřídmá masturbace;
- předčasně zahájený sexuální život a promiskuita;
- bolesti břicha, podbřišku;
- noční pomočování;
- poruchy příjmu potravy.

Mezi nespécifické známky sexuálního násilí na dětech, společné pro všechny podoby násilí Blumenthal (in: Vaníčková 1999) uvádí:

- lítostivost, plačtivost;
- smutek, apatie, deprese;
- vztek, hněv, agrese;
- obranné reakce;
- sociální izolace, stranění se kamarádů;
- neochota a rozladěnost nad návratem domů;
- zhoršený školní prospěch;
- útěky z domova, záškoláctví;
- poruchy spánku a rozmanité tělesné obtíže;
- užívání drog;
- delikventní chování.

5. NÁSILÍ NA DĚTECH

Během krizové intervence je nutné identifikovat příznaky násilí. V případě, že došlo ke zranění dítěte nebo k jeho sexuálnímu zneužití je nutné zabezpečit lékařské vyšetření. Dále zvážit, zda dítě může nadále setrvat v domácím či jiném původním prostředí. Kdo zde bude zajišťovat jeho bezpečnost? Kdo ho bude chránit? Kdo a jak v případě potřeby zajistí dítěti hospitalizaci, přesun do krizového centra nebo azylového domu, příp. umístění do ústavní péče? Podobně lze uvažovat i o situacích proběhlých na táborech. V těchto případech je zcela na místě spolupráce s dalšími specializovanými institucemi a odborníky.

Jak postupovat:

- ▼ Zjistit a shromáždit všechny dostupné informace, které mohou pomoci při hodnocení situace.
- ▼ Zajistit ostatní děti v rodině (Jsou nebo nejsou aktuálně ohroženy násilím?).

- ▼ Zachovat objektivitu a profesionální přístup k dítěti i rodičům. Krizový intervent musí mít na paměti, že proniká do stabilního rodinného systému, který má svou historii a mechanismy sloužící k zachování rovnováhy. Rodiče musí cítit, že nestojí proti nim. Cílem krizové intervence není rozbití rodiny nebo izolace dítěte od rodičů, i když v nejnepříhodnějším případě mají orgány sociálně-právní ochrany na takový postup v zájmu dítěte právo.
- ▼ Kontaktovat ostatní instituce – policii, zdravotnické zařízení, pedagogicko - psychologickou poradnu, orgány sociálně právní ochrany dětí (OSPOD) apod.
- ▼ Nasměrovat klienty do specializované instituce zaměřené na psychologickou pomoc dětem a rodinám.

6. SMRT BLÍZKÉ OSOBY

Když dítěti zemře někdo, koho má rádo, ať už se to týká dobrého kamaráda, příbuzného, sourozence nebo dokonce rodiče, je to pro něj obrovský šok a ztráta. Následkem je rovněž výrazná změna v dosavadním životě. Mohou se objevit tyto pocity:

- smutek, zlost,
- dítě má chuť křičet, vztekat se,
- obavy, strach z toho, co bude dál
- pocit osamocení, opuštěnosti
- bolesti hlavy či závratě
- zlé sny, pomočování
- apatie, nechutí do aktivit ani do jídla, celková deprese
- špatné soustředění ve škole
- otázky, proč zrovna ono

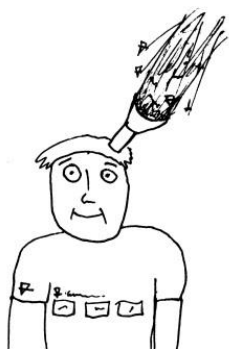
Jedná se o obvyklé a přirozené reakce na smrt někoho blízkého a její důsledky. Není to nemoc ani porucha. Na druhou stranu není ani špatně, když neprožívá to, co uvádíme. Smrt blízkého člověka prožíváme každý jinak a jinak na to reagujeme.

Vyrovňovat se se smrtí někoho blízkého je obvykle bolestné a trvá delší dobu. Nejtěžší období trvá zpravidla rok.

Co obvykle pomáhá:

- ▼ dovolit si zármutek, nepopírat ho, dát si čas na truchlení
- ▼ rozloučení se zemřelým na pohřbu, při návštěvě hřbitova nebo jiných rituálech
- ▼ hovořit s někým o svých prožitcích, i když jim nikdo nemůže rozumět
- ▼ vyhledávání oblíbených činností a častější odpočinek
- ▼ netlačít na sebe, nespěchat na radost

Někdy je vhodná pomoc odborníka, který může pomoci najít uklidnění, poskytne porozumění a podporu. Nutné je tento stav nepodcenit a nebát se „otravovat odborníky“!

** Rodiče vždy neposkytují vedoucím všechny důležité informace, které by měl vědět, když přebírá zodpovědnost za jejich dítě. Je dobré se rodičů ptát průběžně, nejen před tábory, zda jsou v současnosti nějaké události v životě dítěte, či rodiny, které by mohly mít vliv na jeho chování v kolektivu, či jeho prožívání. Úmrtí, či hrozba smrti v rodině jsou tabu, která obvykle zůstávají „pod povrchem“, o kterých se nemluví. Ale zvláště citlivé jedince mohou velmi zasáhnout. V těchto případech může být nejlepší řešení jen dotyčného ujistit, že mohou s vámi jako vedoucím své vnitřní bolesti či strachy sdílet, pokud budou chtít. **

7. DOMÁCÍ NÁSILÍ

O domácím násilí mluvíme, když mezi lidmi, kteří spolu žijí, dochází k násilí. Není to jenom o tom, že někdo toho druhého bije. Násilí může být také psychické (neustálé nadávky, ponižování), může jít o omezování osobní svobody (nepřiměřené a stále zákazy někam chodit, vidět se s dalšími lidmi či příbuznými), omezování v penězích, ubližování domácím zvířatům. Násilníkem je vždy stejná osoba, ostatní se jí většinou bojí. Důležité je, že za násilí je odpovědný jenom ten, kdo se ho dopouští.

Kde může dítě hledat pomoc:

- ▼ důvěryhodný dospělý,
- ▼ linka pomoci pro děti či oběti domácího násilí,
- ▼ poradna.

Nutné je dítěti zdůraznit, že pokud se násilí nepostaví, samo od sebe nezmizí. Často se naopak zhoršuje, a pokud má strach o tom mluvit s dospělým, má k dispozici telefonické bezplatné linky, kde je mu zaručena anonymita. Možné je také zajít do specializované poradny, například pedagogicko-psychologická centra. Pokud si dítě není jisté, jestli to, co prožívá vůbec domácí násilí je, může na telefonická centra zavolat také a celou věc prodiskutovat. Pokud něco dítě trápí, nejdůležitější je o tom mluvit a nezůstat samo.

8. STRACH

Každý mívá někdy strach. Ze školy, z trestu, z toho, že se něco nepovede... Někdy je však strach tak častý, že omezuje v běžném fungování. Jak se může strach projevat:

- velká úzkost, která přerůstá až v paniku, i když sama situace není až tak ohrožující,
- červenání, pocit na omdlení,
- strach z veřejných míst, z opuštění domova, z cestování tramvají, autobusem, vlakem,
- strach z toho, že člověk bude středem pozornosti, že se ztrapní,
- nepřiměřený strach z konkrétní věci: ze psů, z pavouků, nebo třeba z cestování, z různých nemocí...,
- veliký strach ze školy, z toho, co tam zase bude,
- strach ze smrti, z toho, že se mým blízkým něco stane.

Strach je nutné řešit, když dítě:

- často dostává do nepříjemných situací,
- nemůže kvůli němu dělat věci, které by chtělo,
- musí na svůj strach pořád myslet,
- strach neumí překonat vlastními silami.

Pokud nepomáhá svěřit se dospělé osobě, které dítě věří, je možné ho odkázat na pomoc odborníka, psychologa, který situaci zmapuje a navrhne, jak by šlo situaci zmírnit či vyřešit. Lidé, kteří mají potíže s příliš velkými úzkostmi nebo strachem, mívají většinou i strach přijít se svým problémem k odborníkovi. Nutné je sebrat odvalu. Takový odborník může být rovněž k dispozici na telefonických linkách a případně bezradnosti může velice dobře poradit a pomoci.

** Psychologem zde můžete být vy – vedoucí dítěte. Nebo někdo, komu se je ochotné dítě svěřit. Zkuste si nyní představit někoho, koho jste někdy potkali, na kom byl strach patrný. Věděli jste, čeho se jeho strach týkal? Navrhněte sami pro sebe na papír alespoň 3 způsoby, jak by šlo u daného člověka jeho strach zeslabit. Které reálné kroky by šlo použít? A které možné řešení byste navrhli jako nejefektivnější? Pamatuji, že projev strachu u dítěte v určitých situacích může být příznakem hlubších problémů. **

Pokud si sami nevíte rady, nebojte se sami zavolat na telefonickou linku, která je uvedena, nebo kterou najdete na internetu.

** Uvedený text na předchozí straně je především edukativní, stejně tak by měli vedoucí poskytovat dětem informace, aby samy byly schopny posoudit, zda jsou oběťmi domácího násilí, nebo ne. **

Určitě sami cítíte, že tento text nepostihuje veškeré možné situace, které by se mohly dětem přihodit ať už na vaší akci či v domácím prostředí před příjezdem. Pokud máte zájem, prostudujte si uvedené odkazy a literaturu, neváhejte projít internetové zdroje a vytvořit si vlastní koncept toho, jak a kdo bude řešit podobné situace právě na vaší akci.

Cítíme za nutnost zdůraznit, že každý občan starší 18-ti let má ze zákona **oznamovací povinnost** (Zákon o sociálně-právní ochraně dětí - 359/1999 Sb., ve znění pozdějších právních předpisů; Trestní zákoník - 40/2009 Sb. v zpp). Díky tomu jsme všichni povinni podobné situace řešit a nezatajovat. Samozřejmě je nutná konzultace jak s dítětem, tak případně s dalšími zainteresovanými osobami.

Pro lepší orientaci doporučujeme prohlédnout si následující odkaz:

<http://www.sancedetem.cz/cs/hledam-pomoc/rodina-v-problemove-situaci/rizikove-chovani-dospelého-k-díteti/oznamovací-povinnost.shtml>

Užitečné kontakty:

LINKA DŮVĚRY

non stop, cena dle tarifu operátora

tel.: 222 580 697

e-mail: linka.duvery@csspraha.cz

chat: www.chat-pomoc.cz

LINKA PRVNÍ PSYCHICKÉ POMOCI

non stop, zdarma

tel.: 116 123

linka pro rodinu a školu: 116 000

chat: <http://linkapsychickepomoci.cz/chat/>

LINKA DŮVĚRY CENTRA KRIZOVÉ INTERVENCE (Bohnice)

non stop, cena dle tarifu operátora

tel.:284 016 666

LINKA BEZPEČÍ

non stop, zdarma, pro děti a dospívající

tel.: 116 111

chat: <https://www.linkabezpeci.cz/sluzby/chatuj-s-nami/>

RODIČOVSKÁ LINKA

provoz: po-čt 13:00 – 21:00, pá 9:00 – 21:00

tel.: 606 021 021, cena dle tarifu operátora

CENTRUM KRIZOVÉ INTERVENCE BOHNICE

Ústavní 91, Praha 8, Tel: 284 016 110

RIAPS

Chelčického 39, Praha 3

tel.: 222 586 768

provoz: nonstop

SOS CENTRUM DIAKONIE

Varšavská 37, Praha 2

tel: 222 521 912, 777 734 173
provoz: 9:00–20:00 hod (pracovní dny)
osobně, telefon, email, chat

V tomto dokumentu byla použita následující literatura, která byla rovněž upravena pro potřeby aktivit YMCA a doplněna vlastními komentáři.

Zdroje

- DLABAČOVÁ, Z. (2009). Krizová intervence u dětí a mladistvých. Bakalářská práce.
PÖTHE, P. (1999). Dítě v ohrožení. Praha: G plus G.
ŠPATENKOVÁ, N. a kol. (2004). Krizová intervence pro praxi. Praha: Grada Publishing, a.s.
VANÍČKOVÁ, E., PROVAZNÍK, K., HADJ.-MAUSSOVÁ, Z., SPILKOVÁ, J.(1999). Sexuální násilí na dětech. Praha: Portál.
VODÁČKOVÁ. D. (2007). Krizová intervence. Praha: Portál.
www.spondea.cz